

Поняття, сутність та предмет доведення в господарському процесі

Т. СТЕПАНОВА

викладач

(Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова)

Завдання суду полягає в правильному і своєчасному розгляді і вирішенні господарських справ, однак перш ніж суд дійде висновку про існування суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, він має точно встановити ті факти, на яких засноване право або інтерес. Юридично значущі факти, з якими норми матеріального права пов'язують правові наслідки, виникають й існують, як правило, до процесу, тому суд не може отримати знання про них безпосередньо, не вдаючись до доказів і доведення.

Теорія доказів розкриває зміст пізнавальної діяльності в судовому процесі з урахуванням встановлених законом процесуальних правил, вказує шляхи перевірки законного і правильного їх отримання, умови формування достовірних висновків у справі.

Норми про докази і доведення в господарсько-процесуальному праві нерозривно пов'язані з нормами Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК), які визначають особливості, відмінності господарського процесу від цивільного, кримінального. Це дозволяє зробити висновок, що детальне вивчення господарського доказового права має важливе значення.

Науковою основою теорії доказів в господарському процесі є теорія пізнання.

Достовірне встановлення події, що мала місце в минулому, є одним з найважливіших завдань судочинства. Вирішення його здійснюється шляхом доведення, яке за своєю суттю становить процес пізнання.

В свою чергу базою теорії пізнання є теорія відображення, оскільки в своїй структурі та в кінцевому результаті будь-яке пізнання завжди є відображенням дійсності. Під відображенням розуміється така властивість матерії, коли одні матеріальні об'єкти, змінюючись під впливом інших, відтворюють, відображають в матеріальних об'єктах деякі особливості цього впливу¹. Саме в тому, що одні об'єкти впливають на інші, а ті, в свою чергу, відображають цей вплив, є принципова можливість виявити і пізнати природу об'єктів, що досліджуються.

Ці положення теорії відображення мають важливе методологічне значення для пізнання обставин господарської справи. Відображення в процесі зводиться насамперед до зв'язку між подією правопорушення і тими змінами, які воно породило у зовнішньому середовищі. Ці зміни є носіями (джерелами) інформації, відомостей про правопорушення загалом і його окремі обставини. Встановлена і зафіксована за допомогою господарсько-проце-

¹ У к р а и н ц е в В.С. Отображение в неживой природе. — М., 1969. — С. 86.

суальних засобів ця інформація набуває характеру доказів, що використовуються для обґрунтування висновків по суті справи.

Доведення — логічний процес, за допомогою якого суд доходить висновку про наявність або відсутність тих або інших фактів, явищ, дій, відносин, зв'язків, тощо. Це здійснювана на основі процесуального закону діяльність суб'єктів по збиранню, закріпленню, перевірці й оцінці доказів, необхідних для встановлення істини у справі і вирішення завдань судочинства².

Стосовно поняття та суті судового доведення в юридичній літературі є дві головні концепції. В основі однієї лежить думка про судове доведення як спосіб пізнання фактичних обставин справи (на думку К. Юдельсона, під судовим доведенням потрібно розуміти діяльність суб'єктів процесу по встановленню за допомогою вказаних законом процесуальних засобів і способів об'єктивної істинності наявності або відсутності фактів, необхідних для вирішення спору між сторонами³).

Автори, що дотримуються іншої концепції, вважають, що під доведенням мається на увазі діяльність з метою переконати суд в істинності фактів, що ним розглядаються. Так, на думку А. Клеймана, доведення в господарському процесі — це процесуальна діяльність тільки сторін, яка полягає в поданні доказів, спростуванні доказів противника, заяві клопотань, участі в дослідженні доказів⁴.

Остання точка зору, вважаю, не підтверджується ані законодавством, ані практикою. Відповідно до ст. 33 ГПК «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень». Але це не означає, що в господарському процесуальному законодавстві знайшла вираз концепція судового доведення як засобу переконання суду, оскільки термін «доведення» застосовується тільки щодо діяльності

М у р а в и н А.Б. Уголовный процесс. Вопросы Общей части: Учеб. пособ. — Одесса, 1997. - С. 107.

Ю д е л ь с о н К.С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. — М., 1951. - С. 33.

⁴ К л е й м а н А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. — М., 1967. — С. 47.

сторін, а не суду. Безперечно, суд бере активну участь у процесі судового доведення, зокрема, має право зажадати від сторін, осіб, що беруть участь у справі, подання необхідних доказів, якщо визнає неможливим розглянути справу на підставі наявних доказів (ст. 38 ГПК), провести огляд, дослідження письмових та речових доказів (ст. 39), призначити експертизу (ст. 41), здійснювати інші дії, спрямовані на встановлення фактичних обставин справи. В даний час деякі докази позивачеві неможливо отримати без допомоги суду (наприклад, інформацію від банку про платоспроможність відповідача). Тому активна, координуюча роль суду взмозі допомогти сторонам отримати достовірну та повну інформацію у справі.

Крім того, ст. 43 ГПК встановлює, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи. У зв'язку з цим саме пізнання визначає сутність судового доведення в господарському процесі.

При цьому встановлення істини в процесі розгляду господарських справ, хоча й є одним з різновидів загального процесу пізнання та виражає всі його істотні межі, має також і свої особливості, специфіку; зокрема:

— воно обмежене певними строками, тобто не можна нескінченно або невизначений час пізнавати подію правопорушення, — процесуальний закон встановив жорсткі і чіткі строки, протягом яких має бути прийняте рішення у справі;

— пізнається подія минулого, тобто об'єкт дослідження носить так званий «ретроспективний» характер;

— поєднує пізнавальний і посвідчувальний характер, оскільки результати пізнання в господарському процесі мають бути вміщені у встановлену законом процесуальну форму;

— обов'язково завершується прийняттям рішення, що має правові наслідки.

Вирішення завдань господарсько-процесуального доведення зумовлюється чітким і точним уявленням про предмет доведення — систему фактичних обставин, що підлягають доведенню у справі для її правильного вирішення. Зміст предмета доведення залежить від особливостей окремих категорій справ (справи про

банкрутство, спори за участю податкових органів, тощо).

Визначення в законі предмета доведення слугує: встановленню істини у справі; індивідуалізації та справедливості рішення, що приймається у конкретній справі; визначеності, конкретності, цілеспрямованості, повноті, всебічності, об'єктивності дослідження; економії сил і коштів суду.

Предмет дослідження у кожній господарській справі має свій обсяг, межі, якими окреслюються межі дослідження, що іменуються межами доведення. Тобто, межі доведення — це необхідна і достатня сукупність доказів, яка, будучи зібраною у справі, забезпечує її правильне вирішення. Правильне визначення меж доведення має велике значення для забезпечення об'єктивного, повного і всебічного дослідження обставин справи, для вирішення завдань встановлення в ній об'єктивної істини.

Судові докази і весь процес доведення спрямовані на встановлення різних за своїм матеріально-правовим і процесуальним значенням фактів. Так, доцільно було б погодитися з М. Треушниковим щодо умовного поділу всіх фактів, що є об'єктами пізнання суду, на три групи: юридичні факти матеріально-правового характеру; доказові факти; факти, що мають виключно процесуальне значення⁵.

Встановлення юридичних фактів матеріально-правового характеру необхідне для правильного застосування норми матеріального права, що регулює спірні правовідносини, і правильного вирішення справи по суті (наприклад, перш ніж суд зможе вирішити, чи зобов'язана одна особа платити іншій певну суму грошей за договором позики, він повинен встановити, чи мав місце такий договір, його предмет і терміни виконання зобов'язань за ним).

Доказовими фактами є такі, які, будучи доведеними, дозволяють логічним шляхом вивести юридичний факт (наприклад, у справі про розірвання договору в зв'язку з невиконанням його істотних умов позивач може посылатися на доказовий факт не поставки продукції відповідачем).

З фактами, що мають виключно процесуальне значення, пов'язані виникнення прав на припинення провадження у справі, здійснення інших процесуальних дій (наприклад, вжиття заходів забезпечення позову).

Будь-які з перерахованих груп фактів, перш ніж суд прийме їх за наявні, потрібно довести за допомогою судових доказів.

Однак не всі факти, що мають значення для справи, потребують встановлення в процесі судового доведення. Згідно з ст. 35 ГПК не вимагають доведення факти:

- визнані господарським судом загальноновідомими;
- преюдиціальні, або встановлені рішенням чи вироком суду;
- призюміруємі⁶, або встановлені законом.

Загальновідомість факту може бути визнана господарським судом у тому випадку, якщо він відомий всьому складу суду, що розглядає справу, та широкому колу осіб (поняття «широке коло осіб» має відносне значення та залежить від поширеності даної події-факту в певній місцевості). Їх істинність очевидна і доведення є зайвим, однак загальновідомість того або іншого факту відносна і залежить від часу, що минув після події, поширеності її в певній місцевості. Загальноновідомими визнаються, як правило, такі факти предмета доведення, як події (засуха, землетрус, війна, повінь).

Преюдиціальні — це факти, встановлені рішенням суду або вироком суду, що набрали законної сили у справі, в якій беруть участь ті ж особи. Ці факти вже встановлені судом, і немає необхідності встановлювати їх знову.

Стаття 35 ГПК передбачає, що факти, встановлені адміністративними актами і актами прокурорсько-слідчих органів, не є преюдиціальними. У даному випадку питання щодо вини конкретних осіб вирішується господарським судом самостійно за результатами дослідження всіх обставин та матеріалів справ. Однак окремі суди не враховують наведене і свої рішення обґрунтовують тільки тим, що «вина водія відповідача доведена довідкою ДАІ» або «постановою про відмову в порушенні кримінальної справи», а не

Треушников М.К. Судебные доказательства. — М., 1997. — С. 9—10.

⁶ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посіб. — Харків, 1999. - Ч. II. - С. 114.

самостійним аналізом обставин, за яких заподіяно шкоду⁷.

Преюдиціальне значення фактів, встановлених рішенням суду, визначається його суб'єктивними межами, тобто властивість преюдиціальності мають матеріально-правові факти, зафіксовані в рішенні, якщо при цьому всі заінтересовані особи, яких вони торкаються, були залучені до процесу. Наведемо такий приклад. Представництво з управління комунальною власністю Одеської міської ради (далі — представництво) звернулося до арбітражного суду Одеської області щодо розірвання договору оренди з орендним підприємством «Україна» у зв'язку з тим, що останнє незаконно передало частину приміщення у суборенду приватному підприємству «Україна» (далі — ПП «Україна»). В рішенні суду було зазначено, що «судом встановлено факт незаконної передачі в суборенду частини приміщення названому приватному підприємству», на підставі чого договір оренди розірвано. Однак, вигравши справу, представництво зітхнулося з тим, що приміщення займає ПП «Україна», та знову було вимушене звернутися до арбітражного суду для відновлення порушеного права власності. Але в цьому випадку представництво не

повинно доводити факт займання приміщення ПП «Україна», а лише додає до позовної заяви відповідне рішення арбітражного суду, яке в даному випадку є преюдиціальним фактом.

З зафіксованих у вироку фактів звільняються від доведення при розгляді справи тільки два види: факт здійснення дії та здійснення дій конкретною особою (у вказаному вище прикладі саме це мало місце).

Визнання стороною фактів, на яких інша сторона засновує свої вимоги або заперечення, також звільняє останню від необхідності подальшого доведення цих фактів, однак суд може не прийняти визнання фактів, якщо пересвідчиться, що воно відбулося під впливом обману, погрози або помилки.

Що стосується фактів, щодо яких існує презумпція (передбачених законом), то ч. 5 ст. 35 ГПК встановлює, що таке припущення може бути спростовано в загальному порядку. Вважаю, позиція законодавця з цього приводу є правильною.

Виходячи з зазначеного вище, судове доведення в господарському процесі можна визначити як логіко-практичну діяльність осіб, які беруть участь у справі, і суду по встановленню наявності або відсутності обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Пункт 4 роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» від 1 квітня 1994 р. № 02-5/215.